УДК 745

Р.Р. Мусина

САКЛАУ ЗОНАСЫ БУЛАРАК РУХИ ТРАДИЦИЯЛӘР
(халык сәнгать промыселлары турындагы закон буенча фикер алышуга)

Статья вызвана размышлениями, связанными с «внесением изменений» в закон «О народных художественных промыслах» 1999 года, а по сути, коренным образом изменившими базовые принципы сохранения и развития духовных традиций народов нашей страны. Традиционное искусство, народные художественные промыслы в их специфической форме являются для современного общества заповедной зоной сохранения своей самоидентичности, уникальной областью творчества, не подлежащей тенденциозным реформам.

Ключевые слова: традиционное искусство, самоидентичность, народные художественные промыслы, законопроект, дискуссия, термины.

The article is caused by reflections related to the «amendments» to the law «On Folk Artistic Crafts» of 1999 and in fact, radically changed the basic principles for the preservation and development of the spiritual traditions of the peoples of our country. Traditional art, folk crafts in their specific form are for modern society a reserved area for preserving their self-identity, a unique area of creativity that is not subject to tendentious reforms.

Keywords: traditional art, self-identity, folk crafts, bill, discussion, terms.

Традицион сәнгать – безнең тормышыбызда уникаль күренеш кенә түгел, ә күптөрле сәнгать системасының үзенчәлекле өлеше дә булып тора. Табигатьнең күмәклеге һәм үсешендәге кучүчәнлек аны үзе янәшәсендәге сәнгать сәнәгатеннән, «фәнни» авторлык сәнгатеннән һәм үзешчән иҗаттан аерып тора. Аңа халыкның менталитетын билгеләүче тарихи тамырлар белән безне бәйләп торган югары рухилык хас. Моңа ХХ гасыр башында ук төшенеп, дәүләт һәм фән аның үзенчәлеген һәм рухи кыйммәтен саклап калу өчен күп көч куйганнар. Бу – дөнья тәҗрибәсендә халыкны шөгыльләр белән генә тәэмин итү түгел, ә халыкның рухи мәдәнияте ияләре буларак халык сәнгать промыселларына гуманитар әһәмият бирү буенча дәүләт сәясәтенең уникаль үрнәге дә. Халык сәнгать промыселлары (ХСП) – бу безнең тәҗрибә һәм илебез аны уңышлы тәкъдим итте. Кыска гына вакыт эчендә рухи-матди эшчәнлекнең уникаль өлкәсен булдыра алдык, анда матди һәм матди булмаган өлешләр тарихи тамырлар белән үзара тыгыз бәйләнгән, димәк, алар вакыт белән чикләнмәгән. Традицион сәнгатьнең яшәеш һәм үсеш механизмы халыкның ментальлегенә, аның тормыш укладындагы традицион кыйммәтләргә тугрылыгына, җәмгыять үсешенең күчүчәнлегенә хас өстенлекләргә җавап бирә. Һәм бу генетик код кебек эшли, ватандашларыбызны традицион сәнгатькә җәлеп итә, без күргәзмәләрдә һәм эре массакүләм акцияләрдә моңа һәрдаим инанабыз.

Болар барысы да база принциплары рәвешендә 1999 елгы ХСП турындагы Законга салынган иде. Ул совет чорының ахырында фән һәм агымдагы практика өчен күп эшләгән, традицион мәдәниятнең алыштыргысыз рухи һәм сәнгати кыйммәтен тирән аңлаган белгечләр тарафыннан әзерләнде. Законда эшләнгәннәр теркәлгән, аның үзенчәлеге кысаларында тармакның алга таба хәрәкәт итү механизмнары уйлап табылган. Болар барысы да мирасның зур әһәмиятен югалтмаска өндәү буларак кабул ителә.

Килешәбез: вакытлар үзгәрә, яңа шартлар туа. Традицион сәнгать агымдагы процесслар белән бергә эволюция кичерә, яңаны үзләштерә һәм үз системасына кертә. Бу яңарту аның үсеш принципларына салынган. Әмма традицион сәнгатьнең чынбарлыкны кабул итү үзенчәлекләре, үз үсеш ритмы бар, һәм аларны ашыктырырга, бигрәк тә сәнгати процесс барышын үзгәртергә ярамый.

Тәкъдим ителгән яңа проектта традицион сәнгатьнең рухи кыйммәтенә басым ясалмый, ул эшчәнлекнең коммерцияле нәтиҗәсенә күчә. Ә бу исә ХСПның урнашкан яшәү тәртибен боза, аны алга таба җимерүгә юл ача. 1970–1980 елларда илебезгә шактый күләмдә валюта керемнәре китергән, үз эшләнмәләрендә халыкның рухи көчен һәм матурлыгын күрсәткән тармак коммерция аша түгел, ә сәнгать законнары кысаларында үскән. Бу өлкәдә керемнәр икенчел, алар эшләнмәләрнең сәнгати һәм идея кыйммәтләренә бәйле.

Безгә тәкъдим ителгән проект тармакны коммерцияләштерү юлында ХСПның үсеш моделен тәкъдим итә. Шартларны вакыт үзе билгели. Тәкъдим ителгән структураның катлаулылыгы, «халык сәнгать промыселларының үз-үзен җайга салучы оешмалары»ның фактта арадашчы рольдә булуы да үзен акламый. Халык сәнгать промыселларын һәм һөнәрләрен федераль яклау, саклау һәм үстерү фонды (аның 3 органнан торган өскормасы белән), ХСПның иҗади остаханәләре, фәнни-иҗат лабораторияләре рәвешендә кертү промыселлар өчен бөтенләй ят. Алар промыселларның яшәү урынына бәйләнгән һәм локаль сәнгать традицияләре белән характерланган үтә нык үзенчәлекле эшчәнлеген җимерә. Проектның «халык сәнгать промыселлары эшләнмәләренең типовой үрнәкләрен булдыру» белән шөгыльләнергә тиешле лаборатория эшчәнлеге турындагы параграфы бу хакыйкать белән «дус түгел». Промыселлар системасында типовой үрнәкләр юк, һәр производствода үз эшләнмәләре. Шулай ук бу структураларның ни өчен предприятиеләрдән алынуы да аңлашылмый. Һәм хәтта «иҗади остаханә җитештерү процессының яисә халык сәнгать промыселлары оешмалары эшчәнлегенә идарә итү процессының бер өлеше була алмый», дип гадәттән тыш каты әйтелгән. Сүз уңаеннан, лаборатория алайса нигә кирәк? 1980 елларда ХСП предприятиеләренең иҗат структурасы җентекләп эшләнде һәм рекомендация рәвешендә, предприятиенең үсеш дәрәҗәсенә карап, иҗади эшне оештыруның төрле формаларын сайларга мөмкин иде. Кемдер бөтен участоклар белән берьюлы эшләде. Анда иҗат участогы да, иҗат төркеме дә, эксперименталь-иҗади лаборатория дә бар иде. Әмма алар

башкалардан аерым түгел, ә җитештерү эчендә «үз тегермәннәренә» эшләделәр, автоном рәвештә типовой үрнәкләр тудырмыйлар иде. Бу модель күбрәк стандартлаштырылган җитештерүләргә, мәсәлән, сәнгать сәнәгатенә туры килә. Бәлки, бу очракта сүз җитештерүне оештыруның төрле типлары турында барадыр, әмма аларны карап тикшерергә, бигрәк тә ХСП турындагы законга кертергә кирәк түгел, бу – әлеге закон сакларга тиешле күренешнең уникальлеген юкка чыгарачак. Һәм алар да үз эшләре белән шөгыльләнәләр, тик ул вакытта аларның кем өчен булуы билгесез. Локаль принцип буенча үсә торган традицион сәнгатьтә адрессыз типовой үрнәкләр була алмый.

Документта кайбер урыннар (бәлки тулаем тармак төзелеше турында күзаллауның эшләнеп бетмәве аркасында) аңлашылып бетми. Тагын шунысы да аңлаешсыз: ни өчен промысел предприятиесе эшчесе буларак юристны телгә алырга, ул вакытта фабрикага хезмәт күрсәтүчеләрнең барысын да (урам себерүчегә кадәр) санап чыгарга кирәк. Мөгаен махсус документта махсуслаштырылган кадрларны гына күрсәтү сораладыр. Шулай ук осталарның «китапханә фондларыннан түләүсез файдалану» мөмкинлекләре турындагы фраза да сәер яңгырый. Алардан бит бөтен кеше файдалана ала? Ни өчен иҗат остаханәсе Законда «махсус җиһазландырылган бина» буларак карала? Ул болай да шундый булырга тиеш. Ә аның эшчәнлегенең асылы нәрсәдә?

ХСПда иҗади эшчәнлек белән профессионал да, һәвәскәр дә шөгыльләнә ала, дигән фикер төгәл түгел. Һәвәскәр – үзешчән оста һәм ул иҗатның башка өлкәсеннән. «Оста» сүзен куллануда да төгәлсезлекләр бар. ХСП өчен – ул хөрмәтле һөнәрче-профессионал һәм иҗади шәхес. Ни өчен «Халык сәнгать промыселлары остасы статусы вәкаләтле орган билгеләгән тәртиптә бирелә»? Бу дәрәҗәме? Документтан аңлашылмый. Проектта тикшерү предметы белән бик үк ярашмый торган терминнар һәм төгәл булмаган формулировкалар күп. Әйтик, «продукция» сүзен очратабыз. Аны ХСПга карата кулланырга ярамый. Бу – сәнгать сәнәгате өлкәсеннән, биредә «эшләнмәләр» дию дөресрәк була. Тәкъдим ителә торган закон проекты мондый яңа аңлатмалар белән гамәлдәге законга өстәмә түгел, ә яңа документ булып тора.

Чыннан да промыселлар өчен авыр заман килде. Аларга коммерцияле вазгыятькә керергә булышырга кирәк. (Әмма аларның рухи һәм иҗади үзенчәлекләренең специфик сыйфатлары белән билгеләнгән, арадашчы структуралар белән катлауландырылмаган кагыйдәләр буенча гына.) Әлегә кадәр эшләделәр бит, һәм директорлар да кемгә нинди сорау белән мөрәҗәгать итәргә кирәклеген беләләр. Яңа тормышка күчкәндә иҗат эшенә өстенлек бирелергә тиеш, ә бу мәсьәләләр документта эшләнмәгән диярлек. Хәзерге заманда халык сәнгать промыселлары территориясе җитештерүнең һәм иҗатның үзгәреп торучан рәтләре эченә кертелмәсен, ә тыелган зона буларак каралсын иде.

Мусина Ралия Рифгат кызы,
сәнгать фәннәре докторы, профессор,
С.Г. Строганов исемендәге Мәскәү дәүләт сәнгать-сәнәгать академиясе